Een aantal maanden geleden heb ik in Nederland, met name op de zandverstuivingen van Drentse heidevelden, mijn oog op zwerfstenen laten vallen en een kleine verzameling aangelegd van de meest intrigerende stenen. Opvallend tussen deze stenen waren de rode granieten en porfieren in alle denkbare kleurgradaties en met een grote variatie aan structuren. Tijdens het rechercheren waren het twee gebieden van herkomst die steeds mijn aandacht trokken en me nieuwsgierig maakten naar het landschap dat bij deze namen hoorde en hoe de stenen er 'thuis' zouden bijliggen: het Siljanmeer in Dalarna, midden in Zweden, en de Ålandeilanden, een archipel in de Botnische Golf horend bij Finland. Alleen de namen al spraken tot mijn verbeelding en ik plande een studiereis naar deze twee herkomstgebieden.

Dalarna/ Siljanmeer

Op 6 juni vertrok ik vanuit Nederland noordwaarts via Duitsland en Denemarken naar de Zweedse provincie Dalarna. Nadat ik de zuidelijke streken van Zweden achter me had gelaten, bevond ik me opeens in eindeloze naaldbossen en even plotseling op roodkleurig wegdek dat me de provincie Dalarna binnenleidde. Later vernam ik dat de rode porfieren vanwege hun hardheid bijzonder geschikt zijn voor de wegenbouw.

Al de eerste avond aan het Siljanmeer, met hevige wind en felle zon, raakte ik in de ban van het meer. Het zonlicht dat door het water scheen liet het rode zand en de stenen aan de oevers goud oranje rood gloeien. Naar het midden toe veranderde de transparantie van het water, door de weerspiegeling van de lucht op de wateroppervlakte, naar ondoordringbaarheid, naar blauw, grijs, zilver. Op een andere dag zag ik het water daarentegen in een diep inktzwart.

Het Siljanmeer en de Orsasjön maken deel uit van een ring van meren van de Siljanring structuur, ontstaan als gevolg van een meteorieteninslag 337 miljoen jaren geleden. Toen ontstond een krater van 30 km doorsnede en enkele kilometers diepte. De verlaagde cirkel om de omhooggekomen granieten koepel in het midden heen, de Siljanringen, is nog steeds zichtbaar in het landschap en vormt, met water gevuld, een aantal meren.

De tijd die ik in deze streek verbleef ontstond er bij mij een steeds sterkere alertheid voor het rood dat hier overal warm door het landschap schemert. In de bossen steeds hier en daar een rots of steen die niet of in mindere mate begroeid is met korstmossen of andere bos begroeiing, en zijn kleur prijsgeeft. In Alderängarna, een binnenlands deltagebied noordwestelijk van het Siljanmeer, liggen bij de rivier Österdalsälven grote open vlaktes bezaaid met ronde stenen. Daar in de buurt zijn ook de Morafältet te vinden, zandduinen waarin bij afgravingen de losse zwerfstenen zichtbaar zijn. Nog verder naar het noordwesten ligt het enorme stuwmeer met de Trängsletdammen. Het gebruik van de rode granieten en porfieren ter bevestiging van de oevers en de dam biedt een bijna onrealistisch aanzicht.

Maar ook de typisch rode Zweedse houten huizen dringen zich op aan de waarneming, evenals de bruinrode stammen van de naaldbomen, en de hier voorkomende vogels zoals mannetjes kruisbekken, goudvinken, grauwe klauwieren (de namen zijn soms misleidend) en vrouwtjes zaagbekken. Een verzameling van vogels is in opgezette staat tentoongesteld in het Rättvik natuurmuseum. En altijd de wegen die zich als aderen door het landschap winden en die zich in iedere lichtsituatie in een andere gradatie van rood voordoen. Het Geologisch museum in Borlänge kent een eigen porfierzaal, waar alle variaties van dit gesteente te bewonderen zijn. Ook een klein aantal Nederlandse zwerfstenen gevonden bij Giekerk ligt hier in een vitrinekast.

Het stadje Älvdalen, in het noordwesten van het Siljanmeer, staat bekend als centrum voor de verwerking van porfier en graniet. Hier bezocht ik het Porfiermusem met een tentoonstelling van artefacten zoals urnen, vazen, messen en kandelaars, die de kostbarheid en schoonheid van de porfieren en granieten in bewerkte en gepolijste vorm tonen, in kleuren van zalm- tot dieprood, paars en bijna zwart met de typische graniet- en porfierstructuren. Niet ver hiervandaan bevindt zich ook het Nye Porfyrverk, de historische werkplaats waar op kleinschalige manier de productie van artefacten werd voortgezet nadat het oude grote porfierwerk was afgebrand. Het Nye Porfyrverk werd 1890 stil gelegd maar bleef in zijn oorspronkelijke staat bewaard. Ik kreeg een rondleiding van een medewerkster die haar kennis nog uit eerste hand van de laatste eigenaar had opgedaan. Nu koestert zij de droom om alle machines nog een keer in gang te zetten om het traditionele verwerkingsproces op film vast te leggen. Het is indrukwekkend om alle machines

en het labyrint van houten balken die deze aandrijven te zien en begrijpen en hoe de productie in dit kleine houten gebouw had kunnen plaatsvinden.

Tegenwoordig is het kunsthandwerk beperkt tot een handvol juweliers, onder hen Elis Eriksson. Aan zijn werkplaats, ingericht in de keuken van een voormalig woonhuisje, bracht ik een bezoek. Samen met zijn broers is hij eigenaar van een klein deel van de steengroeve bij de Blyberget. De Blyberget ligt tussen Älvdalen en het Siljanmeer, hier kan men de oude steengroeves voor de hoog gewaardeerde Blybergporfier bezoeken. Typisch voor de Blybergporfier is zijn dieppaarse kleur met witte stippen, fenokristen (plagioklazen en orthoklazen). De steengroeves echter toonden voor mij voornamelijk de verwoestende manier van de mens om met grondstoffen om te gaan en lieten de schoonheid van de steen in bewerkte staat alleen maar vermoeden.

Na mijn verblijf in Dalarna reisde ik voor enkele dagen naar Stockholm. Daar bezocht ik de Riddarholmkyrka, van oorsprong een franciscaans klooster en later de grafkerk van de Zweedse monarchen, waar de sarcofaag van Koning Karl XIV Johan achter een tralie te zien is. De sarcofaag van het lichtroze Garberg graniet is gefabriceerd in Älvdalens oud porfyrverk en op een lange tocht naar zijn huidige bestemming vervoerd. Hetzelfde geld voor de immense Rosendal vaas, die in het park van de Rosendal paleis in Stockholm opgesteld is en mooi gepolijst het groen van haar omgeving reflecteert.

Åland archipel

Op 3 juli stak ik over vanuit Grislehamn naar het hoofdeiland, oftewel 'vaste land' van het Åland archipel, dat ca. 6700 eilanden telt en gesitueerd is in de Botnische Golf tussen Zweden en Finland. De Ålandeilanden hebben een autonomiestatus, horen bij Finland, er wordt Zweeds gesproken. Een vreemde mengeling van culturen, ook Russische invloeden, is hier dan ook voelbaar in het dagelijkse leven.

Veel van de rode Rapakivigranieten onder onze zwerfstenen komen van het rapakivimassief waaruit het Ålandarchipel bestaat. Opvallend voor de rapakivis zijn de ovoïden, witte ovalen van veldspaat die als ogen in de korrelige rode grondmassa liggen. De rotsen in het Ålandse landschap tonen duidelijke sporen van de ijstijden: slijpsporen, bijna glimmend gepolijste rotsformaties, breukkanten, zogenaamde devil's fields, maar ook ronde kommen die zijn ontstaan toen losse stenen onder het ijs werden rond gewerveld. Het land in deze regio rijst nog steeds omhoog met ca. 5 mm per jaar, nadat het door de ijsmassa's naar beneden was geduwd. 6500 jaar geleden bestonden er iets meer dan handvol eilandjes, tegenwoordig is er een heel archipel, in de verre toekomst zullen de eilanden mogelijk onderdeel van het vaste land van Finland zijn.
Te voet, per fiets, auto, veerboot en zeekajak verkende ik het 'vaste land' van Åland en een aantal eilanden ten oosten hiervan: Vårdö, Kumlinge, Seglinge, Föglö en uiteindelijk Kökar, waar ik twee weken voor een residency verbleef.

De beste kijk bood voor mij het perspectief vanuit het water. Op deze manier zijn de rode rotsen die alle oevers omzomen het beste zichtbaar. Door het zoutwater liggen de rotsen hier blank, naar het binnenland is veel begroeiing door bos en korstmossen. De ontelbare rotseilandjes worden veelal bewaakt door sterns, die hevig hun territorium verdedigen en blijk geven van het feit dat de mens het niet overal voor het zeggen heeft. Door de hoeveelheid water dat Åland omgeeft en de helderheid en felheid van het noordse licht dat daarin weerkaatst, heerst er een intense hoeveelheid zonlicht, die het rood van de stenen laat oplichten.

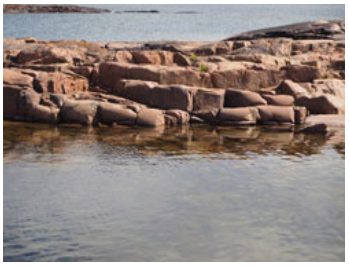

De peninsula Gamlan in het noordwesten van Åland in de gemeente Geta, toont op kleine ruimte een grote verscheidenheid aan formaties rapakivigranieten, waaronder een goed voorbeeld van een uitgestrekt devil's field, een onbegroeid veld van voormalige strandstenen, bij elkaar gespoeld door de zee toen het land nog lager lag. Langs de oevers wisselt het landschap: kliffen, terrassen, grote afgevlakte steenplaten en de typisch afgeslepen rotsen waar de stromingsrichting van het ijs valt af te lezen. Andere geologisch interessante plekken die ik bezocht waren de berg Getaberget met de natuurlijke grot Djupviksgrottan, de afgeronde rotsen bij Havsvidden en Herröskatan en de kliffen bij Bomarsund.

Veertien dagen verbleef ik ten slotte in de Åland Archipelago Guest Residency op het eiland Kökar, gelegen in het oosten van het archipel. De residency wordt gerund door de Finse kunstenares Satu Kiljunen. Jenifer Smith en Alice Finbow, schrijver en kunstenares uit Groot-Brit-

tannië waren mijn mede residenten met wie ik deels het eiland verkende. Kökar onderscheidt zich in landschappelijk en geologisch opzicht van het grootste gedeelte van Åland. Het eiland is kaler, lager begroeid en de granieten zijn ouder en grotendeels grijs, vaak doortrokken van anderskleurige slierten.

Twee locaties in het bijzonder trokken mijn aandacht en lieten me vaker terugkeren naar deze plekken. In de baai bij Grönvik trof ik in licht roodkleurige rotsen brede zwarte diabaasgangen aan die in het zonlicht glinsterden en in een aantal slierten dwars door de rotsplaten liepen. Het was vooral het scherpe contrast van de donkere diabaas tot de lichte grondmassa, de vermenging van twee gesteentes, verwijzend naar een vulkanisch gebeurtenis in het heel verre verleden, die me fascineerde.
De tweede locatie bevond zich in Hamnö vlakbij de kerk aan de waterkant. Hier ontdekte ik marmerachtige structuren in grijze, witte, roze, zwarte tinten, soms vermengd met vierkante groene brokstukken die tijdens het stromen van het gesteente losgebroken en meegenomen moeten zijn. Afhankelijk van het licht kwamen de verschillende kleuren sterker of minder sterk naar voren. De verstening van een ooit vloeibare beweging had een bijna barok beeld laten ontstaan, schilderachtig en sculpturaal tegelijk.

Twee dagexcursies brachten me vanuit Kökar naar het kleine eiland Källskär, dat onder andere bekend staat voor de Källskärskannan, een door stenen in wervelend smeltwater uitgeholde rotsformatie die jaarlijks vele toeristen trekt. Rotsen op dit eiland leken van een zachtheid te zijn die ik nergens anders had waargenomen, zich zalmkleurig afzettend van de donkerblauwe zee, witte zwanen en sterns.

Na de residency periode vertrok ik, met de veerboot nog eens het archipel passerend, weer naar het vaste land van Zweden en reed ik via Denemarken en Duitsland terug naar Nederland.

In dit verslag heb ik me gericht op het onderwerp dat het dichtst ligt bij mijn onderzoek naar de herkomstgebieden van de rode granieten en porfieren onder onze zwerfstenen, voornamelijk de ervaring van het landschap. Tijdens mijn reis besteedde ik echter ook aandacht aan de cultuur van deze twee regio's. Ik bezocht veel kleine lokale musea die de natuur, tradities en het dagelijkse leven in deze streken belichten, historisch belangrijke vestingen en plaatsen waar traditioneel kunsthandwerk beoefend wordt. Het is echter te complex om deze culturele aspecten in mijn verslag op te nemen.

Met mijn foto- en videomateriaal en aantekeningen ga ik de komende tijd aan de slag, om de herkomst van een deel van onze zwerfstenen in kaart te brengen, op een beeldende manier. Dit zal mogelijk resulteren in een atlas of encyclopedie van deze landschappen, geordend naar eigen principes van de waarneming of logica. Zeker zal ik vanaf nu de rode granieten en porfieren in de heidevelden met andere ogen bekijken. Hier trekken ze als een soort van curiosa ieder voor zich de aandacht. In de landen van herkomst geven ze het landschap vorm en lijkt hun kleur alomtegenwoordig, in respons tot de weers- en lichtomstandigheden maar ook de subjectieve waarneming.

Deze studiereis werd mede mogelijk gemaakt door Stichting Gerbrandy Cultuurfonds en Mondriaan Fonds.